

Секція 2. МІСТО ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОРГАНІЗМ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Балабась К. Р., студентка,
*Національна академія державного управління
при Президентові України, Україна,*
наук. кер. – **Корженко В. В.**, докт. філос. наук, професор,
*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна*

МАТИ ЧИ БУТИ, ЗА ЕРІХОМ ФРОММОМ: МАНІФЕСТАЦІЯ ІДЕЇ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Сьогодні ХХІ ст. фахівці часто називають століттям морального занепаду, добою домінування ринку та грошей. Значна частина сучасників «засліплена» ідеями матеріального добробуту й заради грошей ризикує втратити власну духовність та моральне обличчя. Абсолютизацію «споживацької психології» можна назвати, з нашої точки зору, однією із суттєвих «хвороб» сучасного суспільства. Можна навіть наважитися на думку про те, що ця «хвороба» живе у світовій спільноті вже багато років, і людство поки що не змогло вилікувати себе, хоча вже давно має дієві ліки.

Одним із перших про «суспільство споживання» як про проблему людства заговорив відомий психоаналітик та соціопсихолог, людина, яка змогла поєднати психоаналіз, філософію та соціологію – Еріх Фромм (1900–1980)³. Саме він досліджував проблематику такого суспільства на глибинному рівні: від несвідомого в людині до політичних ідеологій, «ринку особистостей» тощо. Фромм є творцем нової науки про людину, яка базується не просто на теорії несвідомих потягів (як у З. Фрейда), а й на педагогічній «теорії боротьби» та «психології виховання».

Не можливо не погодитися з думкою Е. Фромма, що величезна кількість людей з покоління в покоління живуть як «робоча сила», що людство давно забуло про своє право на мислення, підкорившись колективу. Через це людське існування починає втрачати сенс. З часом прагнення «мати» майже повністю витіснило всі інші бажання та цілі. Саме Фромм першим зробив це відкриття і застеріг, якщо життя людини спрямовується лише на споживання, то людина сама перетворюється на товар. Як соціолог він вважав, що «продуктивні особистості»⁴ є основою

³ Першим, хто серйозно заговорив про поняття «споживацтва» в близькому до сучасного розуміння був американський соціолог Торстейн Веблен (1857–1929).

⁴ «Продуктивний тип» – зрілі, здорові, здатні до продуктивного мислення, любові й праці люди. Завдяки реалістичному мисленню вони звільняються від самообману. Любов робить їх поважними, турботливими та відповідальними, вони дбайливо відносяться до всього живого і життєстверджуючого й своєю працею створюють все потрібне для життя завдяки творчому самовираженню. Докорінна соціальна реформа, вважає Е. Фромм, може зробити продуктивний тип особистості домінуючим суспільстві.

існування ідеального суспільства, а коли людина в суспільстві перетворюється на товар, вона вмирає як «продуктивна особистість»: «...Я все ще почуваюся чужим у світі, мета якого – заробити якнайбільше грошей. Саме це я завжди відчував як збочення», – одне із одкровень Е. Фромма, що відкриває «нову реальність» [1].

У своїх численних працях Фромм закликає людей до створення власної життєвої стратегії, основним принципом якої є продуктивна творча діяльність особистості, за якої матеріальне переноситься на другий план, розступаючись перед іншими цінностями. Остаточо усвідомивши існування серйозної «суспільної хвороби», філософ детально вивчає загальне та індивідуальне, суспільне та особистісне. У процесі своїх досліджень він зрозумів причину появи такої деструктивної життєвої орієнтації як «ринкова». Його творчі пошуки привели до такого поняття як «суспільний характер», який при зміні умов існування суспільства часто починає дестабілізувати або навіть підривати соціальну систему. Е. Фромм (як і багато інших психоаналітиків) пояснював, що поведінка окремої людини визначається характером її контактів з навколишнім світом. Сучасне суспільство так чи інакше пов'язане «купівлею – продажем», саме тому в процесі соціалізації, як і за недалеких часів Фромма, людство орієнтується на споживання. За умови відсутності духовного розвитку це призводить до втрати самоповаги.

Як же пропонує вирішити цю проблему Еріх Фромм?

Вчений пропонує відмовитися від володіння на користь «бути», тобто буття. Щастя людини полягає, на його думку, не в грошах, а у внутрішньому зростанні та досягненні духовних цілей, зокрема, в пошуку свого істинного призначення на Землі. Інтенсивність саморозвитку та внутрішнього життя особистості не замінить ні соціальний статус, ні гроші, ні влада. Вся історія людства – це історія війн, насильства, пихи, здирництва та володіння. Фромм розумів, що людина має прагнути не матеріальних благ, а «внутрішнього просвітлення». Мислитель запропонував створити нове, здорове суспільство, основними функціями якого буде сприяння виникненню нової людини. Головним для такої людини має стати готовність відмовитися від усіх форм володіння («мати»), щоб повною мірою «бути», відчуття себе на своєму місці та свого єднання з життям і природою, а також відмова від підкорення будь-кого й будь-кому, відмова від руйнування та виснаження природи. Людству давно пора згадати, що воно власними руками будує своє життя, тож щоб «бути» люди мають віднайти сили всередині себе, бо інакше вони просто загубляться у світі і стануть бездумними «гвинтиками» системи. Люди мають шанс народитися духовно, вже будучи народженими фізично.

Проте сучасне суспільство настільки глибоко «засмоктане» у ринок та настільки деморалізоване, що ідея врятувати його буттям здається, на наш погляд, просто нереальною. Нині сама думка про можливість відмовитися від будь-якого володіння, опанувавши «мистецтво буття» видається

абсурдною. До цього часу жодна релігія, жодна наука не змогла стати на заваді деструктивної людської природи. На сучасному етапі розвитку українського суспільства легко простежити втрату спільної суспільної мети, однією з причин якої, з нашої точки зору, є прагнення володіти. У процесі досягнення цього прагнення люди калічать долі, втрачають моральне обличчя. Розпалася велика держава – СРСР, яка своїм розпадом «допомогла» збагатитися всім, хто мав прагнення «мати» і вважав його засобом «бути». Плоди цієї меркантильності Україна пожинає вже понад чверть століття.

Діти ХХІ ст. не уявляють життя без Інтернету, телефону, комп'ютеру, телебачення тощо. Як особистості, виховані гаджетами та телебаченням, дізнатися про такі радощі буття як мальовничій краєвид або витвір архітектури, скульптури, живопису; як дізнатися про шурхіт сторінок книги, коли є електронна, як їм навчитися цінувати хвилини спокою і навчитися жити не лише заради грошей, коли батьки роками «зникають на роботі», навіть по-справжньому не знаючи нічого про свою дитину? Люди всі з дитинства привчилися цінувати володіння настільки, що воно стало сенсом буття, джерелом агресії.

Людина не здатна, на наш погляд, беззаперечно та безкомпромісно протистояти власній природі, але можна повірити в те, що людина здатна зберегти своє людське «Я» та прагнення розвиватися, навіть без повної відмови від володіння («мати»). Щоб уникнути занепаду суспільства, необхідно сприймати володіння не як мету й засіб існування, а як один із способів самовдосконалення суспільства.

У свій час Еріх Фромм не міг не помічати, що люди відрізняються байдужістю до себе, до науки, мистецтва, до власних почуттів. Вони витрачають свободу вибору, свободу творчості, свободу людини і громадянина марно. Задоволення однієї потреби лише тягне за собою іншу, і це замкнене коло сучасного суспільства. Фромм описує це так: «Суспільство одиноких, свідомо нещасних людей, які снідають тривогою і зневірою, здатних лише до руйнування, які постійно відчувають свою залежність – людей, які радіють, якщо їм вдалося якось вбити час, який вони так посилено прагнуть заощадити» [5; 7]. Науковці помітили, що навіть у мовленні ми частіше використовуємо слова «у мене є, я маю». Наприклад, фраза «Я стурбований» замінюється на «У мене є проблеми», а слова «Я не можу заснути» – «У мене безсоння» тощо. Це ще раз підштовхує нас до думки, що сучасністю керує володіння. Це в свою чергу призводить до неповаги до речей, знецінення важливого в суспільстві, а також прискорює процес споживання і заміни. Навіть любов нині часто ототожнюють з присвоєнням та контролем [5].

Еріх Фромм аналізує два способи людського існування – «володіння» і «буття». Вони втілюють відповідно «егоїзм» і «альтруїзм». Сучасне суспільство, очевидно, більшою мірою піддається володінню, а отже принципу «мати». Люди, як правило, переймаються отриманням задоволень

й прагнуть до матеріального добробуту. З цим можна погодитися, проте, не слід зловживати, оскільки абсолютизація задоволень і матеріального добробуту може приводити до того, що вони стають заручниками речей, а також втрачають «продуктивність» характеру. Через втрату «продуктивних особистостей» сучасне динамічне й глобалізоване суспільство здатне до деградації.

За принципом володіння те, чим «Я» володію, складає мою особистість, а отже якщо «Я» втрачу все, то «Я» втрачу й себе. Якщо моя власність складає мою особистість, то хто ж тоді «Я», якщо не маю нічого. Недолік володіння речами вкорінюється у суспільстві, і призводить до прагнення володіння людьми. Тож нині виникає нагальна необхідність перейти до шляху, за яким існування – це не присвоєння речей, а процес самовдосконалення, самопізнання та пізнання світу. Тут важливу роль грають емоції, творча активність та «продуктивність особистості». Саме люди з типом психіки «бути» відкривають соціальну перспективу, становлять основу морального виховання суспільства, його духовного обличчя. Моральна просвіта – головна умова істинної революції, яка приведе людство до справжнього буття. Відтак, можна висловити упевненість, що сучасне суспільство ще не настільки виховане, щоб абсолютно відмовитися від володіння («мати»), разом з тим, проблема потребує негайного вирішення.

Якщо володіння є невід'ємною частиною людської природи, то, з нашої точки зору, на сучасному етапі можна звести його вплив на особистість до мінімуму, за якого володіння перестане бути метою існування, а набуде значення «простої необхідності». Окрім того, наступні покоління слід виховувати таким чином, щоб модус «бути» проник в усі сфери суспільного життя. Якщо розпочати реалізацію зазначеного зараз, то можливість «врятувати» духовне обличчя майбутніх поколінь перетворенням «поміркованого альтруїзму» на основу існування людського «Я» стане, на наш погляд, реальною.

Важливою передумовою для реалізації «бути» як «Я–концепції» є свобода людського «Я». Свобода в європейській науковій традиції здебільшого розглядається як сутнісна засада для самореалізації й гармонійного розвитку особистості, як абсолютна соціальна й індивідуальна цінність, предмет суб'єктивних прагнень і сподівань, мета напружених пошуків. Свобода переважно трактується як позитивна значущість і вважається суб'єктивно бажаною для особистості. Дещо іншої позиції в цьому питанні дотримується Е. Фромм. У своїй праці «Втеча від свободи» він зазначає, що для багатьох людей свобода має негативний відтінок, оскільки сутнісним аспектом зростаючої індивідуалізації людського «Я» є зростаюча його самотність. Йдеться про те, що первинні зв'язки рвуться, а з ними зникає й відчуття безпеки. Окрім того, оскільки стає зрозумілою власна самотність, то з усвідомленням власної індивідуальності приходить розуміння власної відокремленості від світу,

усвідомлення того, що «Я» не просто «гвинтик» у безпечній системі. Це відчуття часто викликає тривожність, усвідомлення беззахисності.

Отже перетворившись на індивідуальність, особистість зіштовхується із жорстоким світом. Для того, щоб позбутися відчуття тривоги і беззахисності, вона прагне розчинитися у соціумі, тобто створити нові зв'язки, які певним чином можуть замінити первинні.

Таким чином, дослідження проблем свободи особистості потребує розгляду проблеми індивідуального вибору особистості, різноманітних форм прояву індивідуального в умовах поглиблення міжособистісної взаємодії, місця і ролі індивідуальної свободи в розвитку соціальної системи. Життя людини в суспільстві вимагає дотримання загальноприйнятих правил, норм колективної (суспільної) свободи та поряд з цим кожний має право на свій власний індивідуальний вибір, індивідуальну свободу, яка є необхідною умовою самореалізації особистості в системі «бути». Тому забезпечення соціальних передумов для самореалізації особистості і перш за все її прагнення до свободи як суспільної, так і індивідуальної є основною метою демократичного суспільства, більше того, якщо будуть забезпечені соціальні передумови, зникне необхідність утікати від свободи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Бадрак В. Еріх Фромм. Людина, яка взялася за психокорекцію цивілізації / Валентин Бадрак. – Випуск № 13, 08–15.04 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dt.ua/personalities/erih-fromm-lyudina-yaka-vzyalasya-za-psihokorekciyu-civilizaciyi-.html>
2. Буряк Н. Б. Порівняльний аналіз ідей етики ненасилля Льва Толстого та Еріха Фромма у християнстві / Н. Б. Буряк // Гілея : науковий вісник : зб. наук праць. – 2018. – Вип. 135. – С. 159–161.
3. Дідченко Ю. О. Проблема відчуження людини у філософії Еріха Фромма / Ю. О. Дідченко // Горизонти суспільних трансформацій на шляху до подолання системної кризи сьогодення : Матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та асп. «Дні Науки» (20–21 квітня 2016 р.) / Укладачі : Мельниченко А. А., Федорова І. І., Виселко І. В., Пряміцин В. Ю. / – Київ : НТУУ «КПІ», 2016. – С. 34–36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fsp.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/07/Zbirka_Dni_nayku_2016.pdf?x33898
4. Корнелюк І. Еріх Фромм. Мати чи бути? / Інна Корнелюк ; вересень 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://m.krytyka.com/ua/reviews/maty-chy-buty>
5. Нискогуз А. Мати чи бути. На грані двох світів / Андрій Нискогуз // СЛОВО. – 2016. – № 3 (67) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2016/1829-maty-chy-buty-na-grani-2-svitiv-2017.html>
6. Ткачук Б. Соціальні мережі – проблема втечі від свободи за Еріхом Фроммом / Богдан Ткачук // Гілея : філософія постмодерної доби. Студентський культурологічний часопис. Число 7. – Львів : Малий вид-чий центр філос. фак. ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 61–62. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/Gilea_7_2015.pdf
7. Фромм Еріх. Мати чи бути / Пер. з нім. О. Михайлова та А. Буряк. – Київ: Укр. письменник, 2010. – 222 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron1.chtyvo.org.ua/Fromm_Erich/Maty_chy_buty7.pdf